

Розділ 5

ФІНАНСИ І БАНКІВСЬКА СПРАВА

DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1\(59\).98-104](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2022.1(59).98-104)

УДК 336.71

Варцаба В.І.

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ КРЕДИТНИХ ПОРТФЕЛІВ УКРАЇНСЬКИХ БАНКІВ У РЕАЛІЯХ ЧАСУ

У статті окреслено недоліки процедури управління якістю кредитних портфелів вітчизняних банків, а також визначено фактори її погіршення. Проаналізовано частки непрацюючих кредитів у портфелях банків у розрізі країн. З'ясовано, що процес управління проблемними кредитами зводиться до реалізації одного із двох варіантів: реабілітації або ліквідації. Враховуючи зарубіжний досвід регулювання кредитної сфери, представлено напрями управління проблемними кредитами. З огляду на поточні реалії запропоновано напрями підвищення ефективності кредитної політики українських банків.

Ключові слова: банк, банківська система, кредитна політика, кредитний портфель, якість кредитного портфеля, непрацюючі кредити.

Постановка проблеми. Для успішного розвитку українського фінансового ринку, укріплення ринкової економіки та її інтеграції у світовий фінансовий простір вкрай важливо якнайшвидше вивести комерційні банки на центральне місце в управлінні грошово-кредитною системою країни. Рівень організації кредитної діяльності є важливим показником роботи та якості менеджменту будь-якого банку. Результат кредитної діяльності банку визначає якість його кредитного портфеля, від якої залежить стабільність функціонування установи, її імідж, конкурентоспроможність та фінансові результати. Нині успішна діяльність банківської установи залежить не тільки від цінових чинників, але й від якісних показників, одним із яких є ефективність кредитного менеджменту. Грамотне управління кредитуванням значною мірою впливає на конкурентоспроможність окремих банків та банківської системи загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні засади кредитної діяльності комерційних банків закладено у наукових працях таких зарубіжних вчених, як К. Блюмфілд, Ш. Коклен, В. Лексис, Г. Маклеод, Д. Мак Нотон, Е. Рід, С. Роуз, Дж. Ф. Сінкі, Р. Хоутрі та інші.

© **Варцаба В.І.**, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів і банківської справи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел.: +380505026505, e-mail: vira.vartsaba@uzhnu.edu.ua

Значний внесок у розвиток теорії та практики управління кредитним портфелем банку зробили вітчизняні науковці, серед яких Т. Андрушків, Ю. Бугель, О. Васюренко, А. Герасимович, В. Грушко, А. Демиденко, О. Дзюблюк, Н. Жукова, Т. Іваненко, М. Крупка, О. Примостка, І. Семенча, Л. Сердюк, О. Симоненко, А. Ткачова, П. Чуб та інші. Водночас слід зазначити, що питання підвищення ефективності системи управління кредитним портфелем банку у сучасних умовах залишаються актуальними, тож існує потреба у їх подальшому вивченні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження проблем розвитку вітчизняного ринку кредитних банківських послуг та обґрунтування напрямів підвищення ефективності їх надання в контексті реалізації оптимальної кредитної політики.

Опис основного матеріалу дослідження. Як відомо, кредитна діяльність банків є основним джерелом їхнього прибутку і, водночас, найсерйозніших ризиків, що виникають при її веденні. Тому розробці кредитної політики та управлінню кредитним ризиком приділяється значна увага як із боку керівництва банку, так і з боку наглядових органів. Це не дивно, оскільки повернення кредитів та підтримка якості кредитного портфеля є фундаментальними проблемами банківського бізнесу.

Під якістю кредитного портфеля розуміють таку властивість його структури, яка забезпечує максимальний рівень прибутковості при

допустимому рівні кредитних ризиків і ліквідності балансу [3].

Вивчення діяльності кредитних установ демонструє, що вони володіють основами управління якістю кредитного портфеля. Зокрема, у банках наявні стратегії у сфері кредитування та утворено структури управління кредитним процесом; розроблено механізми кредитування, зокрема методики оцінки якості кредитів; визначено обов'язки та повноваження для кожного учасника кредитного процесу; існує достатнє інформаційне та кадрове забезпечення; створено системи безпеки, внутрішнього контролю та оцінки ризиків. Водночас практика свідчить, що наявність у банку кредитної політики та регламентованих процедур оцінки активів ще не гарантує високого рівня управління якістю кредитів [2].

Процедури управління якістю кредитного портфеля, що діють у банках, характеризуються такими недоліками:

- безсистемністю формування кредитного портфеля;
- недостатнім усвідомленням працівниками банку, які беруть участь у кредитному процесі, виробленої стратегії та цілей кредитування;
- відсутністю у низки керівників банків практичного досвіду в організації системного підходу до управління якістю кредитного портфеля;
- недостатнім опрацюванням банками принципів та механізмів управління якістю кредитного портфеля;
- консервативністю аналізу кредитного портфеля;
- недостатнім розвитком інформаційних систем управління;
- недостатнім опрацюванням методів управління кредитним портфелем;
- помилками керівництва та працівників, яких вони припускаються у роботі з кредитним портфелем та при оцінці його якості;
- нечітким розмежуванням повноважень між працівниками банку, які беруть участь у процесі кредитування;
- недоліками в організації системи внутрішнього контролю [2].

Дослідження, проведене фахівцями Світового банку, свідчить про те, що причини, які призводять до втрат банків у сфері кредитування,

поділяються на внутрішні та зовнішні. Так, проаналізовано, що 67 % проблем, що стосуються погіршення якості кредитного портфеля банку, генеруються внутрішніми чинниками, а 33 % – зовнішніми. До перших віднесено такі фактори:

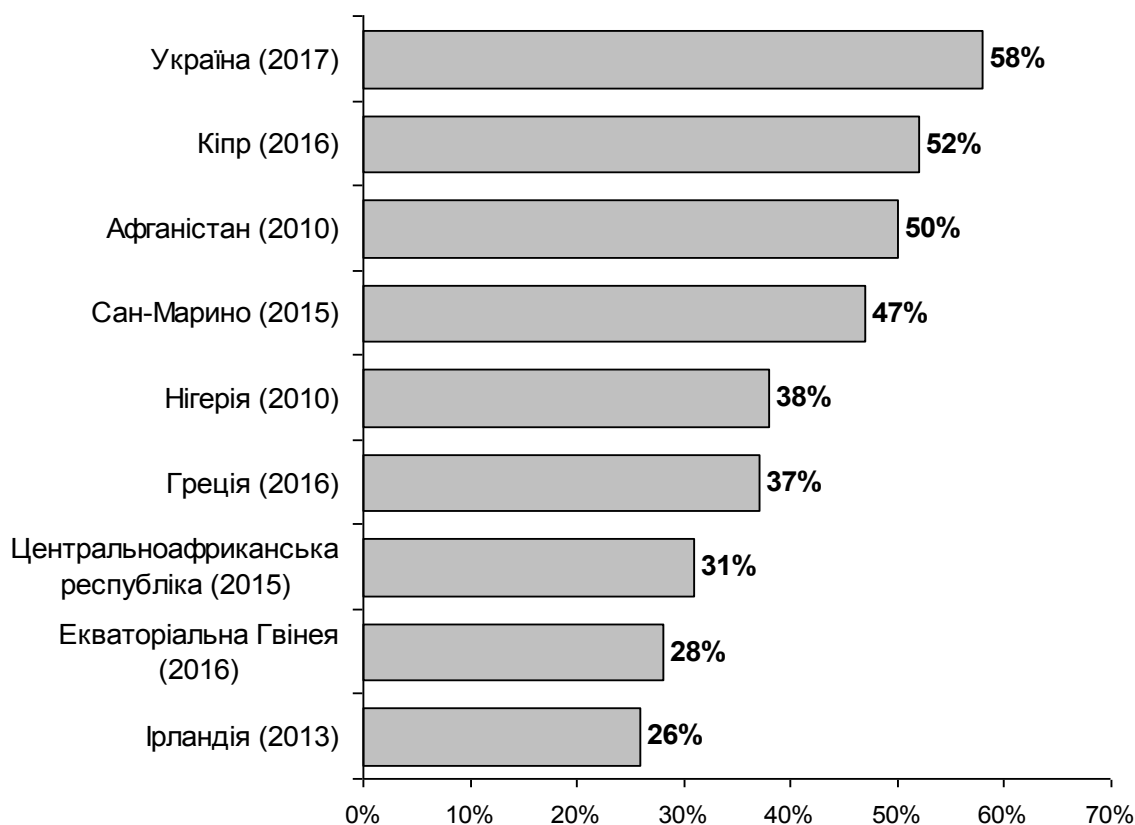
- неправильна оцінка інформації, поданої позичальником у заявці на отримання кредиту (21 %);
- нестача забезпечення (23 %);
- погана якість забезпечення (5 %);
- слабкість операційного контролю та затримки у виявленні ранніх попереджувальних сигналів (18 %).

До зовнішніх факторів належать:

- вимоги кредиторів щодо погашення заборгованості (11 %);
- банкрутство компаній (12 %);
- безробіття та сімейні проблеми (6 %);
- шахрайство та розкрадання коштів (4 %) [1].

Протягом останніх 10-15 років Україна демонструє невтішну статистику щодо погіршення якості кредитних портфелів банків. На рис. 1 подано перелік країн світу із найбільшими історичними максимумами частки непрацюючих кредитів (NPL).

Таким чином, із 2010 року найбільша частка проблемних кредитів належить саме Україні – 58 %, вона була зафіксована у 2017 році. Основною причиною такого результату стала націоналізація АТ КБ «ПриватБанк» у 2016 році та визнанні значного обсягу кредитів, наданих пов'язаним із банком особам, як непрацюючих. Незважаючи на те, що у наступні роки частка знижувалася, вітчизняний ринок проблемних кредитів залишається одним із найбільших в Європі. У 2021 році частка непрацюючих кредитів у банківській системі України становила 41 %, а їх загальний обсяг сягав 19,6 млрд. дол. США, при цьому понад половину з них знаходилася у портфелях державних банків. Висока частка NPL – результат кредитної експансії останніх років, коли стандарти оцінювання кредитоспроможності позичальників були низькими, а права кредиторів недостатньо захищеними. Ще однією причиною стала практика кредитування пов'язаних осіб, що припинили обслуговувати кредити. Втім, слід зазначити, що наразі всі проблемні кредити визнано банками, і це стало стимулом до підвищення рівня покриття їх резервами до 98 %.

Рис. 1. Найбільші частки непрацюючих кредитів у портфелях банків у розрізі країн, у %*

*Джерело: [7]

Крім того, Національним банком України розроблено план роботи з проблемною заборгованістю, який передбачає максимальне скорочення обсягу непрацюючих кредитів насамперед у державних банках найближчими роками. Це пов'язано із планами стосовно приватизації цих установ, що неможливо бути

зробити без оздоровлення їхніх кредитних портфелів [8].

Із метою розробки заходів щодо покращення якості кредитних портфелів комерційних банків насамперед необхідно визначити фактори, які вплинули на зростання обсягів проблемної заборгованості (табл. 1).

Таблиця 1

Фактори погіршення якості кредитних портфелів українських банків*

Зовнішні фактори (відносно кредитора та позичальника)	Внутрішні фактори (відносно банку-кредитора)	Внутрішні фактори (відносно позичальника)
Політична та соціально-економічна нестабільність	Недостатній рівень кваліфікації та професіоналізму керівництва	Зниження платіжної дисципліни, недобросовісність
Військові дії на сході країни та втрати внаслідок цих подій	Низький рівень корпоративного управління	Зменшення реальних доходів
Структурні зміни у банківській системі протягом останніх років	Недосконалість кредитної політики	Зниження значень показників фінансової стійкості, ділової активності та ліквідності
Прогалини у механізмі регулювання та нагляду за діяльністю банків	Неякісне оцінювання кредитоспроможності позичальників	Низький рівень фінансової грамотності
Тимчасова втрата українських територій та наявних і потенційних банківських клієнтів на них	Помилки при оцінці вартості застави	Високе боргове навантаження в окремих секторах економіки

Продовження таблиці 1

Зовнішні фактори (відносно кредитора та позичальника)	Внутрішні фактори (відносно банку-кредитора)	Внутрішні фактори (відносно позичальника)
Недостатній розвиток фондового ринку	Помилки при реструктуризації кредитів (строків, сум, відсотків)	Проблеми щодо погашення раніше отриманих кредитів в іноземній валюті
Девальвація гривні	Недостатній рівень контролю за вчасністю та повнотою погашення боргу	
Недосконалість нормативно-правового забезпечення	Труднощі у процесі відшкодування збитків за рахунок сформованих резервів	
Лобіювання політиками інтересів щодо отримання кредитів пов'язаними із банками особами	Перевищення службових повноважень працівниками	

*Джерело: [4]

Як бачимо, проблема погіршення якості кредитних портфелів вітчизняних банків ще більш загострилася через низку зовнішніх факторів, які проявилися, починаючи з 2014 року: погіршення політичної та економічної ситуації, втрата територій та позичальників на них, «очищення» банківської системи від збиткових та кептивних установ, прогалини у нормативно-правовому забезпеченні банківської діяльності та недостатній рівень розвитку фінансових ринків в Україні. До зовнішніх чинників додалися ще й внутрішні, пов'язані із сумнівними кредитними рішеннями керівництва багатьох банків, відсутністю ефективних бізнес-моделей та корпоративного управління тощо.

Таким чином, наразі комерційні банки в Україні характеризуються досить специфічними факторами впливу на якість своєї роботи. Проте, частину із них (насамперед – внутрішніх) можна уникнути, або мінімізувати їхній вплив. На нашу думку, важливо зосередити увагу саме на роботі із позичальниками та внутрішніх бізнес-процесах у банку, аби попереджувати виникнення проблем щодо погіршення якості кредитного портфеля за допомогою комплексу превентивних заходів. Так, на фінансовому ринку існує усталений набір «сигналів», які свідчать про появу проблемного кредиту. Їх можна розділити на дві групи: ті, що мають ознаки організаційного (нефінансового) характеру, і ті, які мають ознаки економічного (фінансового) характеру. Такий поділ ознак виникнення проблемної заборгованості дозволяє виробити обґрунтовану та ефективну реакцію на неї, допомагає покращити якість наданого кредиту та сприяє вирішенню конфліктних ситуацій з клієнтами.

До організаційних ознак належать:

- неподання або невчасне подання позичальником відомостей про свій

фінансовий стан (особливо, якщо у договорі містяться умови про періодичне звітування);

- різкі зміни у діяльності позичальника, перехід на нові ринки;
- зміни у керівному складі підприємства-позичальника;
- погіршення у розвитку сфери діяльності/ринку, на якому працює позичальник;
- часта зміна контактних даних позичальника (місця знаходження, юридичної адреси тощо);
- прохання позичальника відстрочити виплати за раніше пролонгованими платежами [9].

До економічних (фінансових) ознак проблемного кредиту відносять погіршення показників, одержаних за результатами аналізу клієнта, його платоспроможності, прибутковості, ліквідності тощо. Вони виявляються під час перевірки фінансової звітності позичальника.

При прояві будь-яких ознак проблемного кредиту відповідальна особа банку має розробити план заходів щодо його поліпшення. Для цього необхідно:

- провести аналіз фінансового забезпечення кредиту;
- оцінити, за яких ситуацій робота з клієнтом має ризики;
- контролювати надходження коштів;
- перевірити кредитний договір і умови забезпечення кредиту щодо прав та обов'язків сторін;
- проаналізувати можливості отримання забезпечення за кредитом, якщо він буде проблемним.

Якщо ж кредит визнається проблемним, то з метою мінімізації ризиків банк розробляє план, який має містити заходи щодо надання допомоги клієнту та заходи, спрямовані на негайне повернення кредиту.

До першої групи належать заходи, які допоможуть подолати позичальником кризу та виконати умови договору, а саме:

- розробка змін структури заборгованості (зміна графіка платежів, відсотків);
- робота з керівництвом позичальника щодо пошуку рішень проблем, що виникли;
- збільшення кредитного ліміту, видача додаткових позик, заміна простроченого кредиту новим;
- отримання додаткових гарантій повернення кредиту (документів, застав).

Заходами, спрямованими на негайне повернення позикової суми можуть бути такі:

- продаж об'єкта застави;
- погашення заборгованості поручителем;
- продаж боргу третім особам (факторинг);
- стягнення боргу у судовому порядку;
- ініціювання відкриття справи про банкрутство позичальника [9].

Процес управління проблемними кредитами зводиться до реалізації одного із двох варіантів: реабілітація та ліквідація. Вибір однієї з двох можливостей зазвичай є прерогативою керівництва банку.

Реабілітація містить первісну перевірку ситуації працівником банку, який відповідав за видачу кредиту. Перевірка означає ретельний та своєчасний фінансовий аналіз та обговорення ситуації безпосередньо із позичальником. Результати цієї перевірки допоможуть вирішити банку питання щодо наявності відповідної бази для реабілітації, а саме, чи є адекватною міцність фінансового стану позичальника (існуюча чи потенційна) та його готовність співпрацювати при прийнятті найчастіше складних рішень. На реабілітаційному етапі увага акцентується на структурі балансу та складі грошового потоку, для чого перевіряються активи позичальника та визначається, які з них мають бути ліквідованими або скороченими у розмірі. Зрештою вживається комплекс заходів щодо стабілізації процесу погіршення фінансового стану, а саме:

- щодо оборотного капіталу: скорочення чи ліквідація зайвих запасів, сировини, напівфабрикатів та готової продукції, запровадження системи контролю над ними, прискорення стягнення дебіторської заборгованості, перенесення строків платежів кредиторської заборгованості;
- щодо довгострокових активів: продаж невикористовуваного та застарілого обладнання, інших потужностей, що не приносять прибуток (виробничих ліній, майнових комплексів тощо);

- щодо перспектив розвитку: пошук нових можливостей на ринку, збереження або зміна характеристик продукції, що випускається.

Що стосується ліквідації, то вона полягає у ліквідації боргу шляхом продажу заставного майна, погашення кредиту поручителем, продажу банком права вимоги боргу факторинговій компанії. Крайньою мірою цього процесу може бути ліквідація через продаж фірми шляхом подання до суду заяви щодо визначення боржника банкрутом та погашення заборгованості через реалізацію майна позичальника. Варто зауважити, що з погляду банку ліквідація є негативним явищем, адже означає, що банк припустився помилки, надавши кредит і вчасно не розпізнавши проблемного позичальника. У кожному варіанті ліквідація фірми (клієнта банку) загалом погіршує позиції самого банку.

Крім того, враховуючи зарубіжний досвід регулювання кредитної сфери, до напрямів управління проблемними кредитами слід віднести такі, як:

- формування єдиного кредитного реєстру позичальників;
- застосування інноваційних технологій для оцінки кредитоспроможності клієнтів;
- використання факторингу;
- створення санаційного банку (бріджбанку), що є можливим виключно за ініціативи центрального банку;
- формування достатніх обсягів резервів під проблемну заборгованість;
- спрощення механізмів продажу, передачі, списання активів, зокрема у межах проведення досудових процедур;
- посилення нагляду за діяльністю банків і введення такої ж системи щодо небанківських установ [4].

Як свідчить практика, вітчизняні банки зазнають найбільших проблем саме від кредитної діяльності, часто проводячи занадто агресивну кредитну політику. Дана ситуація ускладнюється ще й політичною та соціально-економічною нестабільністю у державі, адже сьогодні чимало банківських клієнтів-позичальників зазнають проблем у поточній діяльності, не маючи фінансових можливостей вчасно погашати наявні борги або брати нові позики.

Тому, враховуючи поточні реалії, пропонуємо такі напрями підвищення ефективності кредитної політики:

- періодичний аналіз кредитних відносин за кожним окремим позичальником, оцінка змін кредитоспроможності клієнтів, визначення заходів щодо недопущення погіршення якості кредитного портфеля банку;

- оптимізація банківського кредитного портфеля за категоріями позичальників, строковістю наданих позик, їх дохідністю тощо;
- оптимізація ресурсної політики банку та пошук шляхів зміцнення та нарощення кредитного потенціалу;
- встановлення більш жорстких вимог до процесу кредитування, зокрема: скасування винагород для кредитних менеджерів, які погодили видачу позики ненадійним позичальникам або ж неефективно працюють із ними щодо своєчасної сплати боргу [6];
- удосконалення систем моніторингу та контролю за кредитними ризиками;
- встановлення кількісних нормативів щодо співвідношення вартості заставного майна та обсягу позики, сум періодичних платежів за кредитом до щомісячного доходу позичальника тощо;
- удосконалення кредитування фізичних осіб у частині орієнтації на зрозумілі споживачеві кредитні продукти та роз'яснювальних робіт (фінансовий лікбез);
- досягнення високої якості банківського обслуговування через залучення досвідчених працівників із навичками розробки і впровадження пакетних кредитних послуг;
- встановлення обґрунтованих відсоткових ставок шляхом цінової чутливості частки ринку, яку обслуговує даний банк [5].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що формування оптимального кредитного портфеля

вимагає розробки та реалізації банком адекватної кредитної політики, яка би містила вірні пріоритети у діяльності банку на кредитному ринку. Зі свого боку це дозволило би забезпечити планування, регулювання, контроль та оптимізацію взаємовідносин із клієнтами щодо своєчасного та повного виконання їхніх фінансових зобов'язань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідивши проблеми зниження якості кредитних портфельів українських банків, а також факторів, що призвели до негативних наслідків функціонування банківської системи України, можемо констатувати, що найбільш небезпечним останніми роками був кредитний ризик. Зважаючи на це, передумовою виходу із ситуації, що склалася, є формування зваженої кредитної політики кожною окремою установою. У процесі її реалізації важливо, по-перше, враховувати дилему «дохідність-ризик», по-друге, сформуванню якісний кредитний портфель і, по-третє, використовувати об'єктивні методики оцінки кредитоспроможності позичальників. Загалом вибір методів та напрямів управління проблемними кредитами банків має забезпечуватись як на державному рівні, так і на рівні окремих установ. Кінцевою метою є створення ефективної системи роботи з проблемними кредитами, яка забезпечить максимально можливе повернення коштів та недопущення негативних тенденцій у майбутньому

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байрамов Р. З. Кредитная политика и ее значение для развития банка // Инвестиции: практика та досвід. – 2018. – № 15. – С. 36-38.
2. Басс А. Б. Современные проблемы качества кредитного портфеля // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2016. – № 4. – С. 42-46.
3. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: Монографія // Дзюблюк О. В. – Тернопіль, 2009. – 316 с.
4. Зайцева І. Ю. Управління проблемними кредитами банків / І. Зайцева, Н. Малишко, О. Палій // Вісник економіки транспорту та промисловості. - 2019. – № 68. – С. 199-207.
5. Золотарьова О. В. Концепція кредитної політики комерційного банку та можливості підвищення її ефективності / О. Золотарьова, Ю. Півняк, П. Мартиненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. – 2014. – № 9. – С. 108-112.
6. Науменкова С. Розвиток кредитування в посткризових умовах / С. Науменкова, С. Міщенко // Банківська справа. – 2013. – № 1. – С. 3-19.
7. Огородник В. В. Проблемні кредити банків із державною участю в Україні (сучасний стан та причини виникнення) / В. Огородник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2019. – Вип. 23(2). – С. 38-43.
8. Офіційний сайт Національного банку України // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>.
9. Шербекова А. А., Абдылдаева У. М. Проблемы управления качеством кредитного портфеля // Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://esa-conference.ru/wp-content/uploads/files/pdf/SHerbekova-Abdyldaeva-Umut-Maratovna-2.pdf>.

REFERENCES

1. Bayramov, R. Z. (2018). Kredytnaya politika i yeye znachenye dlya razvytyya banka [Credit policy and its importance for the development of the bank]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investment: practice and experience*, 15, 36-38 [in Russian].
2. Bass, A. B. (2016). Sovremennye problemy kachestva kreditnoho portfelya [Modern problems of credit portfolio quality]. *Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Innovatsyonnaya nauka» – International scientific journal «Innovative Science»*, 4, 42-46 [in Russian].
3. Dzyublyuk, O. V. (2009). Finansova stiykist' bankiv yak osnova efektyvnoho funktsionuvannya kredytnoyi systemy: Monohrafiya [Financial stability of banks as a basis for the effective functioning of the credit system: Monograph]. Ternopil [in Ukrainian].
4. Zaytseva, I. Yu. (2019). Upravlinnya problemnyimi kredytami bankiv [Management of problem loans of banks]. *Visnyk ekonomiky transportu ta promyslovosti – Bulletin of Transport Economics and Industry*, 68, 199-207. [in Ukrainian].
5. Zolotarova O. V. (2014). Kontsepsiya kredytnoyi polityky komertsynoho banku ta mozhlyvosti pidvyshchennya yiyi efektyvnosti [he concept of credit policy of a commercial bank and the possibility of increasing its efficiency]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic sciences*, 9, 108-112 [in Ukrainian].
6. Naumenkova, S. (2013). Rozvytok kredytuvannya v postkryzovykh umovakh [Development of lending in post-crisis conditions./ *Bankivs'ka sprava – Banking*, 1, 3-19 [in Ukrainian].
7. Ohorodnyk, V. V. (2019). Problemni kredyty bankiv iz derzhavnoyu uchastyu v Ukrayini (suchasnyy stan ta prychny vynyknennya) [Problem loans of banks with state participation in Ukraine (current status and causes)], *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 23(2), 38-43 [in Ukrainian].
8. Ofitsiynyy sayt Natsional'noho banku Ukrayiny [Official site of the National Bank of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from: <https://bank.gov.ua> [in Ukrainian].
9. Sherbekova, A. A., & Abdyldaeva, U. M. (n.d.). Problemy upravlenyya kachestvom kredytnoho portfelya [Problems of credit portfolio quality management]. Retrieved from: <https://esa-conference.ru/wp-content/uploads/files/pdf/SHerbekova-Abdyldaeva-Umut-Maratovna-2.pdf> [in Russian].

Отримано 22.02.2022